

УДК 766:7.02 (477)

Цитування:

Мельник О. Я., Штець Я. В. Українські народні мотиви: практика застосування у дитячій книжковій ілюстрації ХХ ст. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 1. С. 85-89.

Mel'nyk O., Shtets Y. (2022). Ukrainian folk motifs: the practice of application in children's book illustration of the twentieth century. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 1, 85-89 [in Ukrainian].

Мельник Оксана Ярославівна,
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну та основ архітектури
Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-1579-6705>
o.melnyk@hotmail.com
Штець Яна Вікторівна,
студентка кафедри дизайну та основ
архітектури Національного університету
«Львівська політехніка»
ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-5020-2063>
yana.shtets.dz.2020@lpnu.ua

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ МОТИВИ: ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ У ДИТЯЧІЙ КНИЖКОВІЙ ІЛЮСТРАЦІЇ ХХ СТ.

Метою роботи є вияв та узагальнення композиційно-образних особливостей ілюстрацій українських художників ХХ ст. та конкретизація способів та засобів використання українських народних традиційних мотивів у структурі ілюстративного ряду дитячої книги. **Методологія** дослідження представлена загальнонауковими та спеціальними методами. При вивченні літератури та емпіричного матеріалу базовими стали методи аналізу, синтезу, порівняльний, емпіричний і системний методи. Для виявлення образних та композиційних характеристик використано метод композиційного аналізу, візуально-графічний, порівняльний та описовий методи. **Наукова новизна** роботи полягає у комплексному аналізі української дитячої книжкової ілюстрації ХХ ст. та вияві ключових способів формування її ідентичності за рахунок використання мотивів українського народного мистецтва. Розглянуто основні компоненти творення національного типу ілюстрації – змістовий (зміст формує магістральну тематичну лінію); образний (образ виявляється через персоніфікацію неживої природи, орнаментальну символіку, підкреслену національну приналежність героїв, регіональну своєрідність ландшафту), та формальний (форма визначається своєрідною композицією, колористикою та пластичною мовою).

Ключові слова: книга, ілюстрація, народне мистецтво, зміст, образ.

Mel'nyk Oksana, Ph.D., associate professor of Department of Design and Architecture Basics Lviv Polytechnic National University; Shtets Yana, student of Department of Design and Architecture Basics Lviv Polytechnic National University

Ukrainian folk motifs: the practice of application in children's book illustration of the twentieth century

The purpose of the article is to reveal and generalize the compositional and figurative features of illustrations by Ukrainian artists of the twentieth century and concretization of ways and means of using Ukrainian folk traditional motifs in the structure of the illustrative series of children's books. **The research methodology** is represented by general scientific and special methods. In the study of literature and empirical material, the basic methods were analysis, synthesis, comparative, empirical, and systematic methods. The method of compositional analysis, visual-graphic, comparative and descriptive methods were used to identify figurative and compositional characteristics. **The scientific novelty** of the work lies in a comprehensive analysis of Ukrainian children's book illustrations of the twentieth century and identifying key ways to form an identity through the use of motifs of Ukrainian folk art. The main components of creating a national type of illustration are considered - semantic (content forms the main thematic line); figurative (the image is manifested through the personification of inanimate nature, ornamental symbols, emphasized nationality of the heroes, regional originality of the landscape), and formal (the form is determined by the peculiar composition, color, and plastic language).

Key words: book, illustration, folk art, content, image.

Актуальність теми дослідження. Упродовж останніх десятиліть у контексті інтенсифікації культурних взаємодій у мистецтвознавчому дискурсі все частіше фігурує проблематика вивчення та збереження національної ідентичності у різних мистецьких сферах. Дослідники визнають, що умовою збереження самобутності будь-якої культури та її подальшого розвитку є інтеграція її традиційних цінностей у сучасну глобальну культурно-мистецьку сферу. Однією з таких культурних цінностей вважаємо народне мистецтво як чинник розвитку етнічних традицій, виразник естетичних ідеалів нації. Охоплюючи музику, фольклор, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво, воно відображає генетичний код народу, його розуміння краси та морально-етичних норм. Новий зацікавлений погляд до традиційного народного мистецтва як до явища, придатного до переосмислення у сучасних сферах творчої діяльності людини, зокрема у мистецтві книги, було звернено близько століття назад, а результати цієї інтерпретації можемо розглядати у контексті розвитку української книжкової ілюстрації протягом ХХ ст. Сьогодні, на початку ХХІ ст., у процесі вирішення художниками книги актуальних проблем образності та комунікації, звернення до надбань народного мистецтва як джерела натхнення та інтерпретація їх крізь призму сучасності дозволить зберегти власну ідентичність та сформувану нову якість сучасної дитячої ілюстрації у різних тематично-змістових конфігураціях.

Аналіз досліджень і публікацій. Протягом ХХ ст. дитяча книга та книжкова ілюстрація були об'єктом наукового інтересу багатьох дослідників. З позиції художньої образності дитячу книжкову ілюстрацію розглядають дослідниці М. Токар, О. Харченко [9; 11]. Проблематику видавничих процесів дитячої книги вивчає Е. Огар [6]. Комунікаційний аспект дитячої книги та освітньо-виховний потенціал ілюстрації розглядають Н. Вернигора, Ю. Федіна [2; 10]. Історико-книгознавчі аспекти розвитку дитячої книги висвітлює у своїх публікаціях Г. Корнеєва [3]. Загальну проблематику української книжкової графіки та ілюстрації ХХ ст. методично розглядають мистецтвознавці Н. Белічко, О. Лагутенко, Л. Соколюк [1; 4; 8]. Загалом, попри достатню висвітленість у науковому дискурсі теми української дитячої книги та ілюстрації, проблема використання народних мотивів у книжковій графіці практично не опрацьована, наявні ж дослідження більше

стосуються творчості видатних художників-графіків. Зокрема, В. Семенюк розглядає інтерпретацію фольклорних мотивів у графічній творчості О. Кульчицької та Я. Музики [7]. Загальна ж картина використання мотивів народного мистецтва як певного річища розвитку української ілюстрації ХХ ст. залишається не вивченою. Емпіричною базою дослідження слугують українські дитячі ілюстровані книжки.

Мета роботи. Виявити та узагальнити художньо-образні особливості ілюстрацій українських художників ХХ ст. та конкретизувати практику застосування та інтерпретації традиційних мотивів та елементів народного декоративно-ужиткового мистецтва у графічній структурі дитячої книги.

Виклад основного матеріалу. Питання використання мотивів народного мистецтва у дизайні дитячої книги та в композиційно-образній структурі ілюстрації дозволяє вести мову про цілий комплекс понять, що у синтезі працюють на створення самобутнього національного типу ілюстрації. Цей комплекс складається з наступних компонентів: 1. змістова; 2. образна; 3. формальна. Відтак досліджуване нами явище ґрунтується на поєднанні цих компонентів: національної тематики, національно забарвлених образів та національної форми. При чому, найчастіше наявність у дитячій книзі двох останніх компонентів напряму залежить від змісту та тематики видання. Історично складена тематика україномовної дитячої книжки середини ХІХ ст. мала виховний характер та спрямовувалась на усебічний розвиток дитини, формування її духовного та патріотичного світогляду, організацію дозвілля через доступний за візуально-образними характеристиками та викладом інформації формат [3, 19]. У міжвоєнний період на початку ХХ ст. з'являються видання національно-релігійного тематичного спрямування у оформленні М. Бутовича, І. Іванця, О. Кульчицької, П. Ковжуна, П. Андрусіва, О. Куриласа, Л. Геца, Ю. Вовка, В. Цимбала, М. Фартуха та ін. У середині ХХ ст. для дитячої книжки були характерні майже всі жанри художньої літератури – казки, байки, легенди, вірші, пісні і оповідання. Тематичне розмаїття увиразнювало широку гаму художньо-образних характеристик ілюстрованого супроводу книжок [3, 20]. Водночас, коли мова йде, власне, про задекларовану вище національну форму та інтерпретацію мотивів народного мистецтва як

ключового фактору декларації національної ідентичності та самобутності – змістова компонента формує магістральну тематичну лінію – українське авторство, сюжет, персонажі та середовище.

Наступна важлива компонента – образ у дитячій книжковій ілюстрації. Він, на нашу думку, найкраще виявляється через візуальну форму наступних складових: 1. персоніфікація неживої природи; 2. орнаментальна символіка як повноцінний елемент ілюстрації; 3. підкреслена національна приналежність героїв твору; 4. регіональна своєрідність ландшафту.

1. Персоніфікація, олюднення природи – тобто надання об'єктам чи явищам природи людських якостей є поширеним прийомом фольклорної спадщини та релігійно-міфологічного світогляду українців. Цей вид метафори, трансльований через ілюстрацію в дитячій книзі демонструє зв'язок народного мистецтва із світоглядними пріоритетами наших предків, з важливістю таких понять, як сонце, земля, вода, об'єкти живої та неживої природи. Часто художньо-образна інтерпретація цих понять у ілюстративному середовищі книги демонструє наявність людських ознак, рис та почуттів, а взаємодія з головними героями книжки формує семантичну канву сюжету з візуально виразною етнокультурною характеристикою (В. Легкобит «Женчик, женчик, невеличкий», П. Гудин, Н. Кирилова «Жива вода», В. Мельниченко «Рукавичка»). Ця характеристика логічно визначає наступний підхід до формування образу – використання орнаментальних мотивів у ілюстрації, адже часто саме орнаментально-символічна канва допомагає вписати персоніфікований об'єкт у структуру ілюстрації.

2. Внесення орнаментальних мотивів у ілюстративне поле. Дуже часто для формування середовища чи персонажів із закладеною в них символікою ілюстратори використовують складне декоративне плетиво з традиційними орнаментальними мотивами творів ужиткового мистецтва, космогонічними мотивами, стилізованими зображеннями солярних знаків, зірок, родинного дерева тощо. Орнаментика становить важливу частину загальної композиції ілюстрованого видання. Декоративність та символічна мова народного орнаменту з його лаконічністю, логічною структурою, спроможністю виражати через пластику ліній та ритміку плям абстрактні універсальні поняття і явища знаходить на сторінках дитячої книги вдячне середовище для свого існування. Орнамент сприймається

художниками як носій національного колориту, а його взірці, запозичувались та інтерпретувались з найрізноманітніших галузей народної творчості – писанки, вишивки, кераміки, різьби, витинанки тощо (В. Мельниченко «Ходи, сонку, в колисоньку», В. Ковальчук «Кіт Мартин», «Буквар»). Наповнюючи тло та деталі ілюстрації, візуально поєднуючи постаті героїв, елементи живої та неживої природи, середовище, орнамент увиразнює етнографічний регіон, посилює цілісність розповіді, збагачує художню мову ілюстрації.

3. Наступний аспект – увиразнення національної належності у образах головних героїв. У ілюстраціях ХХ ст. це візуальне увиразнення було передбачуваним та буквальним. Найпростіший та традиційний метод такої артикуляції – використання мотивів народного мистецтва при формуванні персонажів та їх оточення. Засобом виразності у цьому випадку виступає український національний одяг або його елементи. Ілюстратори зображують головних героїв книги: людей, казкових звірів, об'єкти неживої природи (вітер, сонце, дерева) у вишитих сорочках та елементах національного строю різних регіонів України, в плахтах, хустках, вінках зі стрічками, в коралях та намисті, шароварах, брилях тощо. Тут же використовуються предмети побуту, характерні для певних етнографічних регіонів – дзбанки, глеки, полумиски, макітри, куманці; предмети інтер'єру – сволок, скрині, мисники, килими, розписані печі тощо (В. Мельниченко «Рукавичка», «Кривенька качечка», А. Гілевич «Ясочина книжка», В. Голозубів «Два півники», «Сорока-Білобока»).

4. Своєрідність ландшафту. В обставинах, у яких живуть та діють головні герої використовуються особливості українського пейзажу та елементи традиційного побуту (білі хати під солом'яною стріхою, тин, мальви, соняшники, тополі, дуб, калина, вітряки) (В. Мельниченко «У бобра добра багато», «Читанка», В. Ковальчук «Росте хлоп'я, мов кущ малини», І.-В. Задорожний «Кирило-Кожум'яка»).

Отже, розглянуті змістовий та образний аспекти у ілюстрації доповнюються останнім, неодмінним компонентом будь-якого мистецького твору – художньою формою. Існування форми уможлиблюють наступні складові: композиція; колористика; пластична мова. Композиційна складова часто є однією з вирішальних при сприйнятті ілюстрації. Змістовно-вартісні, глибокі

ілюстрації, створені різними художниками у різній стилістиці захоплюють та запам'ятовуються глядачу саме завдяки чіткій композиційній побудові. У ілюстраціях ХХ ст. зустрічаємо як слідування загальноприйнятим канонам композиційної побудови (відкритої чи закритої з урахуванням пропорцій, статичної чи динамічної будови, ритму, контрасту тощо), так і прагнення вийти за їх межі та використовувати вільні авторські композиційні прийоми. Композиція, що відповідає індивідуальним творчим пошукам художників, здатна викликати різноманітні асоціації, почуття та емоції. У композиції ілюстрації важливі усі деталі – маса предметів та образів, їх розташування на площині, виразність силуетів, ритмічні чергування ліній та плям, способи передачі простору та загальна точка споглядання зображуваного, загальний колорит тощо. За допомогою спеціальних засобів побудови – багатопланової композиції, дублювання елементів тощо художник досягає передачі руху та плину часу в межах сторінки. Ритм елементів, напрямків та розмірів, чергування фактурних і текстурних площин, контраст організують ілюстрацію. Загалом, композиції, побудовані за мотивами творів народного мистецтва часто тяжіють до симетрії, замкнутості простору, контрастності та динаміки. Так, дослідник Г. Міщенко вказує на симетричність та центричність як характерну рису композиції народного твору [7, 17]. Така композиційна особливість притаманна ілюстраціям В. Ковальчук, І. Задорожної, С. Караффи-Корбут, І. Легкобита. Невід'ємною особливістю композиції народної картини Г. Міщенко вважає «виокремлення найістотнішого» та відмову від другорядного деталювання. Такі риси притаманні ілюстраціям І. Легкобита, Ю. Юдіної, М. Приймаченко. Замкнена композиція найчастіше використовується у ілюстраціях С. Караффи-Корбут, В. Мельниченко, В. Голозубова. Персонажі зображені у фас та виявлені з-поміж іншого за допомогою чітких контрастів кольору, тону, форми, напрямку та руху.

Колір є також важливим елементом для формального вирішення ілюстрації. Дослідниця Л. Соколюк вказує на насиченість та яскравість колориту як характерну рису національної української форми [8, 53]. У колористиці національна своєрідність може бути виявлена завдяки використанню чистого кольору і контрастного зіставлення кольорових площин. Енергетично насичений колір створює колорит, подібний до колориту

українських народних розписів, вишивки чи писанки. Його локальність та акцентованість надають змоги чітко та лаконічно виявляти зображувані образи, прості й зрозумілі, додають емоційності й експресивності. Яскраві приклади із використанням колористичного коду українського традиційного мистецтва бачимо у ілюстраціях В. Мельничук, С. Караффи-Корбут, В. Голозубова, А. Базилевича.

Цілий діапазон стилів охоплює і пластична мова дитячої ілюстрації, зокрема: реалістична мова (твори О. Кошель, Г. Тульчевська, М. Стрітченко, К. Штанко, К. Лавро); творча інтерпретація світу за допомоги декорування та орнаментування найрізноманітніших елементів композиції – неба, простору, ландшафту (ілюстрації В. Ковальчук, В. Мельничук, В. Голозубов, С. Караффа-Корбут); імітація та використання традиційних естампних технік (А. Базилевич, С. Караффа-Кобрут, Г. Якутович, М. Старілат, О. Мартинець); звернення до народного примітивного мистецтва (М. Приймаченко, І. Легкобит); експресивне трактування образів (І. Денисова, С. Караффа-Корбут, О. Яблонська).

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі української дитячої книжкової ілюстрації ХХ ст. та вияві ключових способів формування ідентичності шляхом використання мотивів українського народного мистецтва.

Висновки. Сьогодні у процесі вирішення ілюстраторами актуальних проблем образності та комунікації, звернення до надбань народного мистецтва як джерела натхнення та інтерпретації їх крізь призму сучасності дозволяє сформувати нову якість сучасної дитячої ілюстрації. Художники не керуються єдиним чітко встановленим алгоритмом, а діють творчо, використовують різноманітні засоби, композиційні та технічні прийоми. Часом, сама техніка, настроєвість наділяє їх ознаками національної форми. Останній, на нашу думку, притаманні стилізація, декоративність, площинність, монументальність, яскравість колориту, симетричність і центричність композиції. Книжкова ілюстрація, звернена до традицій української культури передає національну енергетику та автентичні джерела натхнення, проте декларує не етнографічну буквальну стилізацію, а творчу інтерпретацію через авторське трактування змісту, образу та форми. Виявлено, що зміст формує магістральну тематичну лінію – українське

авторство, сюжет, персонажі та середовище; образ виявляється через персоніфікацію неживої природи, орнаментальну символіку, підкреслену національну приналежність героїв, регіональну своєрідність ландшафту; форма визначається композицією, колористикою, пластичною мовою.

Література

1. Белічко Н. Українська книжкова графіка 50–70-х років ХХ ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2003. Вип. 8. С. 126–141.
2. Вернигора Н. Книга для дитячої аудиторії: комунікаційний аспект. *Комунікаційні стратегії сучасної школи : всеукраїнська наук.-практ. конф.* м. Київ, 27-28 листоп. 2015 р.
3. Корнєєва Г. Тематичний розвиток українських дитячих книжок, виданих у Східній Галичині (II пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Вісник книжкової палати*. 2003. №9. С.18-22.
4. Лагутенко О. *Українська графіка першої третини ХХ століття*. Київ : Грані-Т. 2006. 240 с.
5. Міщенко Г. Що таке національна форма. Стаття друга. *Образотворче мистецтво*. 1997. № 3-4. С. 16-19.
6. Огар Е. Дитяча книга: проблема видавничої підготовки : навч. посіб. Львів : Аз-Арт, 2002. 159 с.
7. Семенюк В. Інспірації фольклорних мотивів у графічній творчості Ярослави Музики та Олени Кульчицької. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2011. Вип. 22. С. 208-217.
8. Соколюк Л. Проблема національної форми в українському мистецтві та мистецтвознавстві ХХ століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв*. Харків, 2002. № 7. С. 51–59.
9. Токар М. Художньо-естетичні особливості дитячої книжкової ілюстрації. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 35. С.220-234.
10. Федіна Ю. Освітньо-виховний потенціал ілюстрації дитячої книги. *Вісник інституту розвитку дитини*. 2014. Вип. 35. С. 119-124.
11. Харченко О. Дизайн оформлення української дитячої книги на прикладі казок. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв*. Харків, 2010. № 1. С. 146–149.

References

1. Belichko, N. (2003). Ukrainian book graphics of the 50-70s of the twentieth century. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. Vol. 8 [in Ukrainian].
2. Vernyhora, N. (2015). A book for children: the communication aspect. *Komunikatsiini stratehii suchasnoi shkoly: vseukrainska nauk.-prakt. konf.* [in Ukrainian].
3. Kornieieva, H. (2003). Thematic development of Ukrainian children's books published in Eastern Galicia (second half of the XIX - early XX centuries). *Visnyk knyzhkovoї palaty*. №9 [in Ukrainian].
4. Lahutenko, O. (2006). Ukrainian graphics of the first third of the twentieth century. *Kyiv: Hrani-T* [in Ukrainian].
5. Mishchenko, H. (1997). What is the national form. Article two. *Obrazotvorche mystetstvo*. № 3-4 [in Ukrainian].
6. Ohar, E. (2002). Children's book: the problem of publishing training. *Lviv: Az-Art* [in Ukrainian].
7. Semeniuk, V. (2011). Inspirations of folklore motifs in the graphic works of Yaroslava Muzyka and Olena Kulchytska. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vol. 22 [in Ukrainian].
8. Sokoliuk, L. (2002). The problem of national form in Ukrainian art and art history of the twentieth century. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu ta mystetstv*. Kharkiv. № 7 [in Ukrainian].
9. Tokar, M. (2018). Artistic and aesthetic features of children's book illustration. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vol. 35 [in Ukrainian].
10. Fedina, Yu. (2014). Educational potential of children's book illustration. *Visnyk instytutu rozvytku dytyny*. 2014. Vol. 35 [in Ukrainian].
11. Kharchenko, O. (2010). Design of Ukrainian children's book on the example of fairy tales. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu ta mystetstv*. Kharkiv. № 1 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.12.2021
Отримано після доопрацювання 11.01.2022
Прийнято до друку 18.01.2022*